

SOCIÁLNÍ SÍTĚ, AKTÉŘI A INSTITUCE V REGIONÁLNÍM ROZVOJI

SOCIAL NETWORKS, PARTICIPANTS AND INSTITUTIONS IN REGIONAL DEVELOPMENT

Tomáš Marek

Anotace

Příspěvek je přehledovou statí, která obsahuje základní informace o daném tématu a zabývá se konceptem sociálních sítí, jejich typologií a možnostmi využití v regionálním rozvoji.

V první části, která je věnována základnímu referenčnímu rámci, je popisován vývoj konceptu sociálních sítí v čase a je podán přehled o základním pojmovém aparátu analýzy sociálních sítí. V současné době se klade důraz na to, aby byl zachycen vývoj sociálních sítí v čase, s ohledem na sociokulturní podmíněnost takového vývoje.

V další části jsou výše uvedená teoreticko-metodologická východiska propojena s principy integrovaného endogenního regionálního rozvoje a v závěru je naznačeno jejich využití v rozvoji konkrétní venkovské lokality.

Summary

The article is a basic data overview about the query theme. It concerns on the concept of social networks, its typologies and application opportunities for regional development.

The first part is dedicated to a basic frame-work. The development of social networks concept in time is being described and an overview about the basic social network terms analysis apparatus is given. Recently, a big emphasis is being laid on the interception of social networks in time, with special regard to socio-cultural conditionality of such development.

In the second part of the article the above mentioned theoretically-methodological outlets are interconnected with principles of integrated endogenous regional development. Finally, their application for a development of a concrete rural locality is outlined.

Klíčová slova:

sociální aktér, sociální prostor, soc. instituce, soc. kapitál, soc. směna, sociokulturní potenciál, integrovaný endogenní rozvoj

Key words:

social participant, social place, institution, capital, social conversion, social potential, integrated endogenous development

Úvod

Aktuální otázkou současné doby nejen pro sociology se stává problematika rurálního, respektive regionálního, rozvoje. S blížícím se vstupem České republiky do EU a s prohlubujícími se důsledky globalizace ožívá diskuse o řešení regionálních disparit (u nás souvisejících také s procesem přechodu a zavádění tržní ekonomiky) včetně podpory znevýhodněných oblastí s nízkým HDP a úrovní investic, vysokou nezaměstnaností, nedostatečnými službami a infrastrukturou a strukturálními obtížemi. Těmito charakteristikám často odpovídají venkovské oblasti. V souvislosti s regionálním (rurálním) rozvojem se často opomíjejí sociálně kulturní stránky (na které se zaměřuje tento článek) a důraz se klade zejména na stránky ekonomické a materiální - kvantitativní růst hospodářského rozvoje, integrace defavorizovaných oblastí do meziregionální dělby práce a redukce rozvojových

nerovností, ovlivňování vnějších faktorů jako je soukromý kapitál, inovace, podnikatelské aktivity, a další. Tyto strategie v mnoha případech selhaly. Hledají se tedy nové přístupy k řešení problému rozdílnosti regionů. Projekty rozvoje zasahují (mění či upevňují) řád venkovských komunit, měst, regionů.

Uznává se potřeba pochopit sociální dění a kulturní odlišnosti daných oblastí, zapojovat do projektů rozvoje regionů sociology, aby sledovali sociální aktéry, sociální sítě a lokální moc a odkrývali sociokulturní potenciály a struktury daných regionů. Jádrem diskuse o sociálních sítích, aktérech a institucích je sociální kapitál.

Sociální kapitál v regionálním rozvoji

Sociální kapitál (dále jen SK) znamená (dle Velký sociologický slovník 1996: 475) formu jmění/bohatství zahrnující styky a známosti, které mohou být užitečné, a které může určitá osoba využívat díky tomu, že se zná s druhými lidmi. Spolu s ekonomickým kapitálem (tj. hmotné jmění a bohatství) a kulturním kapitálem (tj. diplomy, vzdělání, umění „dobře jednat“) skládá SK celkový objem kapitálu, jehož velikost rozřazuje jedince do sociálních tříd. Mnozí autoři (např. Putnam, Coleman, Giddens) nazírají na SK na kolektivní úrovni komunity nebo lokality, chápou ho jako cosi nadosobního (nevázaného na jedince, ale spíše tyto jedince organizujícího), co umožňuje koordinaci aktivit. Tak se dodává společnosti řád. Mluvíme-li tedy o SK na úrovni kolektivity, pak je tím elementem, který umožňuje koordinaci našich aktivit a činí naše jednání méně transakčně nákladné. Život společnosti se však neodehrává pouze na úrovni kolektivity (komunity nebo lokality), ale i na úrovni jedince. Sociologie, mluví-li o životě společnosti, nemluví pouze o této entitě, ale mluví také o lidských sociálních životech. Proto je potřebné pracovat se SK také na úrovni jednotlivce.

Spolu s kulturním kapitálem působí sociální kapitál při předávání privilegií ve společnosti, umožňuje lépe formulovat, prosazovat a obhajovat zájmy obyvatel (vlastníků tohoto kapitálu), a tak přímo ovlivňuje jejich participaci na rozvoji daného regionu.

Sociální sítě, instituce a aktéři

Pojem *aktér* (z lat. = jednající) znamená nositel, realizátor sociální činnosti. V užším smyslu to může být individuum, v širším smyslu zahrnuje sociální skupiny jako možné nositele aktivit. Podle T. Parsonse (a podobně také R. G. Dahrendorfa) aktér v síti sociálních vztahů participuje¹ na vzorcovém (tj. normami a pravidly řízeném) interakčním systému (Velký sociologický slovník 1996: 47).

Sociální síť je množina soc. subjektů (aktérů) propojených směnnými vztahy. Do 70. let 20. stol. byl pojem sociální síť spíše metaforou². Osobní síť tvoří vztahy jedince ke druhým osobám a institucím v jeho soc. okolí. Výsledkem procesu utváření a fungování sociálních sítí je sociální chování individuí a malých skupin. Na sociální vazby (trvalé kontakty vznikající v sociální interakci a komunikaci mezi lidmi) a na morfologické charakteristiky vazeb a kontaktů (vyjadřující jejich hustotu, intenzitu a prostorovou koordinaci) se zaměřuje teorie sociálních sítí. Hlavní snahou je vyložit a formalizovat vliv (komplikovaných) vztahů na chování lidí v sociálních sítích, vytvářejících se v průběhu sociální interakce a výkonu společných činností (Velký sociologický slovník 1996: 986).

Sociální *instituce* obecně vyjadřují způsob jednání, či poskytují návod, k tomu, jak se co dělá, jsou standardizovanými mody jednání, které udržují sociální strukturu v chodu. Dlouhé řadě definic instituce vévodí pojetí funkcionální, které instituce omezuje na schválené a sankcemi podepřené vzory chování, považuje je za mechanismy funkční z hlediska

¹ Tato participace má dva aspekty: poziční – aktér je umístěn v sociálním systému ve vztahu k jiným aktérům (jeho soc. status) a procesuální – konání aktéra ve vztahu k jiným aktérům, vázané na jeho status a funkcionální význam (jeho role).

² Termín propracoval zejména J. A. Barnes (1972).

uspokojování společnosti. Instituce je možné rozřadit na formální a neformální³. Souhrnně řečeno, instituce vymezují způsoby jednání, které chrání skupinu či společnost před fyzickým zánikem, před nedostatkem, vnější i vnitřní agresí, před ztrátou pocitu smysluplnosti takto mnohostranně zajišťované existence.

Vývoj analýzy sociálních sítí⁴

Středem zájmu analýzy sociálních sítí jsou neformální svazky. Koncept sociálních sítí prošel vývojem od statických řezů malých skupin, malých komunit i organizací a ego-centricky orientovaných sítí přes statisticko-matematické zpracování stejných témat v kvantitativně větším rozsahu, po současný důraz na to, aby byl zachycen vývoj sociálních sítí v čase, s ohledem na sociokulturní podmíněnost takového vývoje.

Analýza sociálních sítí čerpá ze tří hlavních zdrojů: i) Morenovi sociometrie 30. let, ii) harvardské školy 30. a 40. let a iii) manchesterské školy 50. a 60. let.

ad i) Zakladatelem sociometrie byl psychiatr L. Moreno. Zajímal se o toky vlivu mezi osobami nebo to, kdo komu může předávat informace. Vytvořil analytický diagram (sociogram), v němž zobrazil individua jako body a jejich sociální vztahy jako čáry.

ad ii) Ve 30. a 40. letech na Harvardské univerzitě W. L. Warner a E. Mayo zkoumali vliv pracovních podmínek a vliv neformálních vztahů na produktivitu práce a vytvořili první studii, kde byly použity sociogramy k popisu mezilidských vztahů.

ad iii) Vědci z Manchesterské univerzity (J. Barnes, E. Bott, C. Mitchell) studovali aktuální struktury sociálních vztahů s přihlédnutím k mocenským střetům zájmů. Podle Mitchella konstituují sociální síť dva ideální typy jednání. Vedle instrumentálního jednání (transfer služeb a statků) je to komunikace jako zprostředkovatelka informací, která ustanovuje sociální normy a vytváří konsensus.

Až do obratu k matematickému modelování, který započal v 60. letech, měly studie sociálních sítí kvalitativní ráz. V průběhu vývoje se zájem o menší skupiny popsatelné sociogramem přesunul k popisu větších skupin a k analýze sociomatič.

H. White obohatil pozorování sociální struktury matematickým modelováním. To se opíralo o multidimenzionální škálování, které překládalo vztahy do sociálních vzdáleností a mapovalo je v sociálním prostoru. Vedle modelování byl druhým stimulem rozvoje analýzy sítí návrat k teoriím grafů.

V současné době je analýza sítí značně matematizovaná, data jsou zpracovávána počítačovými programy.

Analýza sociálních sítí dobře postihuje důležitost vlivu způsobu uspořádání neformálních svazků na životní šance lidí. Její slabosti spočívají zejména v následujícím:

- jako současná vysoce matematizovaná disciplína se pohybuje v uzavřeném okruhu problémů,
- přehlíží, že geometrie uspořádání sítí nemusí vypovídat o všech důležitých věcech, které se v sítích odehrávají,
- nese v sobě Parsonsovo dědictví pohledu na společnost jako konsensuálně uspořádaný stroj o mnoha částech.

Ekonomické a sociologické rozvojové koncepty

Tři hlavní ekonomické rozvojové teorie – neoklasická, teorie růstu pólů, postkeynesiánská – které byly používány ve výzkumu a praxi regionálního/rurálního rozvoje, stanovují, za jakých podmínek vztažených k produkčním faktorům (kapitálu, pracovní síly a

³ Formálním institucím byla dána zákonná podoba a jsou společností ustanovenou normou, kterou je nutné dodržovat, jinak nastupuje systém sankcí, jímž je jejich dodržování vynucováno. Neformálními institucemi jsou ustálené zvyky, tradice, obyčej. Pojem instituce je v každodennosti lidské mluvy často užíván ve smyslu organizace a oba pojmy se tak zaměňují (Mlčoch, 1992: 86).

⁴ zpracováno dle Buščíkové, 1999: 193-206

technického rozvoje, jejich struktury a rozmístění) by se určitý celek (obec, region, stát) měl rozvíjet. Používané strategie spojuje to (Stoehr in Jehle 1998: 11, 12), že cílem tradiční regionální politiky bylo zvýšení kvantitativního ekonomického rozvoje a předpokládaly větší integrování méně výhodných oblastí do meziregionální dělby práce a redukování územních nerovnoměrností rozvoje. Opatření spočívala hlavně v externích faktorech jako je soukromý kapitál, technologie, inovace, podnikatelské aktivity, veřejné fondy a vnější poptávka (Jehle 1998: 12), jejichž výsledek se projevoval v podpoře výstavby infrastruktur a ve finanční stimulaci výrobních a obchodních společností. Tyto strategie nepřinesly očekávaný výsledek.

V téže době vznikly dva sociologické koncepty, ve kterých je pozornost soustředěna na volní, chtěné jednání a jeho nositele – aktéry a venkovská území.

První z nich, koncept revalorizace⁵ vyjadřuje potřebu prostoru pro globální společnost a potřebu parity pro „zdravou společnost“ (Hudečková, H., Jehle R. 1997: 76, 77).

Druhý zásadní koncept, jenž je pro sociology oporou při studiu rurálního rozvoje, je koncept lokality (Billaud, Alliès, Kayser in Hudečková, Jehle 1997: 77). Týká se jejího znovudefinování a znovudobývání. Do 70. let je pojímána lokalita v omezeném významu redukovaném prakticky jen na územní velikost (geograficko-demografické vymezení). Od 80. let se hledá nové pojetí, obohacující termín „lokalita“ o termíny „identita“ a „solidarita“. Oba termíny mají společného jmenovatele ve specifickém sociálním vnímání a jednání spojeném s kolektivním vědomím problémů a přání. Lokalita je prostorem společných problémů a přání, vyzývajících k jednání. Souvisejícími termíny jsou „delokalizace“ (ztráta schopnosti mít vlastní identitu a vyjadřovat ji solidaritou a ztráta schopnosti řídit svůj osud) a „relokalizace“ (ideologické a sociální hnutí vedoucí příslušná společenství k postupnému uplatňování přání po produktivní dynamice v oblasti ekonomické, sociální a kulturní).

Z předešlých konceptů je vidět, že pohled sociologů a ekonomů je poněkud rozdílný. Ze závěrů plynoucích jak z ekonomických, tak sociologických pozorování, se ukazuje, že opatření přicházející pouze z vnějšku sama o sobě nepůsobí prorozvojově, ač jsou podepřena racionální ekonomickou úvahou a propočtem. Lokální rozvoj nemůže fungovat bez vnějších intervencí, ale nemůže vzniknout a pokračovat bez lokální vůle a iniciativy, a to je vázáno na koncept lokality jako sociálního prostoru (Hudečková, Jehle 1997: 78). Zásadní úlohu zde sehrává sociální a kulturní kapitál aktérů.

Integrovaný endogenní regionální rozvoj

Strategie integrovaného endogenního regionálního rozvoje (dále jen IERR) nejsou zcela nové, diskutovalo se o nich již v roce 1970. Nové však je to, že s tímto přístupem počítá regionální politika EU pro rurální oblasti (např. programy Leader a cíle regionální politiky EU), což dokumentuje rovněž Corkská deklarace z roku 1996.

Lokalita v tomto typu rozvoje není vymezena jen územím a prostorem, ale v potaz jsou brány také specifické historické, kulturní a institucionální charakteristiky (proto v názvu přístupu figuruje přídomek „integrovaný“). Území představuje klubko sociálních vztahů. Je to také místo, kde jsou na sebe navrstveny místní kulturní a jiné nepřenosné lokální rysy. Je to místo, kde lidé a podnikání vytvářejí určitý vztah, kde veřejné a lokální instituce zasahují do regulování společnosti (Garfoli 1992: 4).

⁵ Rurální prostor je v tomto konceptu prostředkem k vyjednávání venkovanů, jakožto přednostních vlastníků a uživatelů prostoru, kteří ho nabízejí a vyměňují s cílem dosáhnout naplnění své potřeby být integrováni do globálního prostoru. Sociolog sleduje jednotlivé aktéry, jejich seskupování (osobnosti venkovského života, sociální vrstvy, venkovské instituce a organizace, obce, větší územní celky, stát, apod.) a jejich strategie, založené na vztazích moci. Aktéry lze členit do tří skupin: 1) samotní venkované (jejich strategií je v dlouhodobém horizontu přinejmenším reprodukce), 2) ti, kteří na venkov expandují (o venkovský prostor soupeří s cílem krátkodobého profitu), 3) stát a jeho územní organizace (prostředníci reálných hráčů, vykonavatelé politik územního členění). (Hudečková, Jehle 1997: 76, 77).

Adjektivum „endogenní“ vyjadřuje, že tu jde nejen o setkávání iniciativ a procesů přicházejících shora (od státu a vyšších územních seskupení, velkých profesionálních skupin) dolů (do regionu), ale také o iniciativy a procesy vycházející vzestupně od místních poslanců, formálních, ale i neformálních uskupení (ty je nutné také považovat za klíčové body rozvoje). Prostředníky mezi centrálně organizovanými skupinami a subnárodními a lokálními iniciativami jsou tzv. „animátoři“ neboli „sociální podnikatelé“. Ti, vyzbrojeni vzděláním a zkušenostmi, mají právě za úkol uspořádat vztahy mezi reprezentanty jednotlivých exogenních a endogenních intervencí rozvoje tak, aby bylo, pokud možno, dosaženo synergického efektu.

IERR zásadně ovlivňují politická rozhodnutí. Krom reprezentantů obou skupin hrají důležitou úlohu také události, které uvádějí rozvoj do pohybu (např. otevření nové továrny, vybudování dálnice, přírodní katastrofa, výsledky obecních voleb a další).

Závěry

Implementace ryze ekonomických konceptů regionálního rozvoje, které nebraly v potaz kulturní faktory a sociální vztahy, často selhávaly. Aby byly rozvojové politiky úspěšné, musíme být nejen schopni identifikovat příčiny regionálních nerovností a sociálních problémů (ekonomické, sociálně ekonomické, sociálně kulturní, environmentální), ale s navrhovanými řešeními a projekty by se měli ztotožňovat také lidé, kterých se týkají. Těmto požadavkům odpovídá model integrovaného endogenního regionálního rozvoje. Jádrem tohoto přístupu je ve využívání místních potenciálů rozvoje obcí a regionů, které jsou spojeny s představami místních lidí a odpovídají místním způsobům jednání, čímž zaručují existenci řádu v lokalitě a umožňují lidem zvládat sociální dění. Důraz je kladen na využití nemateriálních (tj. především sociálních a kulturních) potenciálů rozvoje, které mohou jednak posilovat participaci obyvatelstva na rozvoji, protože vedou lidi k formulaci, prosazování a obhajobě zájmů lokalit, v nichž tito lidé žijí, a jednak zvyšují kulturní a sociální kapitál daných obyvatel. Takto je možné čelit těm negativním důsledkům globalizace, které se týkají „vykořenění“ lidských aktivit z jejich lokálního kontextu.

Literatura

- Bušítková, L.: Analýza sociálních sítí, in Sociologický časopis 2/35, Praha. 1999.
- Garfoli, G.: Endogenous development and Southern Europe. Avebury, Aldershot, 1992.
- Giddens, A.: Sociologie. Praha: Argo, 1999.
- Hubík S.: Globalizace a rekonstrukce komunit. In: Agrární perspektivy IX.–Globalizace a konkurenceschopnost. PEF ČZU v Praze, Praha, CD – R, 2000.
- Hudečková, H., Jehle, R.: Rurální rozvoj: zahraniční zkušenosti. Sborník Jihočeské univerzity, 22 (2): 75-81. České Budějovice: JU. 1997.
- Jehle, R.: Pojetí endogenního rurálního rozvoje a jeho zavádění do politiky v České republice. Zemědělská ekonomika 44 (1): 9-17. 1998.
- Lowe, P.: The Challenges for Rural Development in Europe, University of Newcastle upon Tyne. 2000.
- Mlčoch, L.: Institucionální ekonomie (učební text pro studenty vysokých škol). Praha. 1996.
- Velký sociologický slovník. Praha, 1996.

Kontakt

Ing. Tomáš Marek, kat. humanitních věd, Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita v Praze, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 – Suchbátka, Česká republika
e – mail: marek@pef.czu.cz